

УДК. 340.0

ЗМІСТ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЯК ЕЛЕМЕНТА СКЛАДУ ПРАВОМІРНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

А. М. Шульга,

кандидат юридичних наук, доцент
Навчально-наукового інституту права
та масових комунікацій,
Харківський національний університет
внутрішніх справ

Анотація: Стаття містить огляд категорій, які свідчать про необхідність у процесі правової кваліфікації поведінки особистості як правомірної у низці ситуацій враховувати і спеціально-юридичне (прикладне) значення її суб'єктивної сторони.

Ключові слова: суб'єктивна сторона складу правомірної поведінки, мотив, мета, добровільність, добросовісність, внутрішнє переконання, законний інтерес, думка.

Аннотация: Статья содержит обзор категорий, которые свидетельствуют о необходимости в процессе правовой квалификации поведения личности как правомерного в ряде ситуаций учитывать и специально-юридическое (прикладное) значение его субъективной стороны.

Ключевые слова: субъективная сторона состава правомерного поведения, мотив, цель, добровольность, добросовестность, внутреннее убеждение, законный интерес, мнение.

Summary: Article contains the review of categories which testify to necessity in the course of legal qualification of behaviour of the person as lawful in a number of situations to consider and specially-legal (applied) value of its subjective party.

Key words: the subjective party of structure of lawful behaviour, motive, the purpose, voluntariness, conscientiousness, internal belief, a legitimate interest, opinion.

В юридичній літературі судження, які роз'яснюють, що слід розуміти під *суб'єктивною стороною* (тут і далі виділення наше – А.Ш.) правомірної поведінки особистості, зазвичай припускають її не стільки *спеціально-юридичне*, скільки *загально-психологічне* розуміння. Приміром, одні науковці пишуть, що правомірною поведінкою «визнається (...) усвідомлена поведінка. Характер і ступінь усвідомлення, мотивація правомірної поведінки становлять її суб'єктивну сторону» [1, с. 421], інші – вказують, що є критерії, котрі надають можливість класифікувати правомірну поведінку «за суб'єктивною стороною», тобто «залежно від характеру мотивів (маргінальна, конформістська, звичайна, активна» [2, с. 59, с. 81].

На нашу думку, враховуючи проблему *традицій та новацій у правовому розвитку* [3], орієнтуючись на вже існуючі *традиції* в праві,

юриспруденції і одночасно звертаючи увагу на необхідність узгодження *загальнотеоретичних* і *галузевих* термінів (понять), термін «суб'єктивна сторона» при характеристиці правомірної поведінки необхідно використовувати виключно у *вужькому значенні* («спеціально-юридичному значенні», «прикладному значенні»), розуміючи під «суб'єктивною стороною правомірної поведінки» один із *елементів «складу правомірної поведінки»* (інші елементи – «об'єкт», «суб'єкт», «об'єктивна сторона»).

Спеціально-юридичне розуміння «суб'єктивної сторони правомірної поведінки» припускає її розуміння як *обов'язкового елемента складу* правомірної поведінки – елемента, необхідного для *правової кваліфікації* поведінки як правомірної. З огляду на тексти різного роду нормативно-правових документів, насамперед на тексти актів законодавства, «елементарні частинки», потенційно складові елементи *психічного змісту* правомірної поведінки особистості, що складають зміст

суб'єктивної сторони як елемента складу правомірної поведінки особистості, на нашу думку, необхідно пов'язувати з такими поняттями мови права (мови закону) як «мотив», «мета», «добровільність», «добросовісність», «внутрішнє переконання», «законний інтерес», «думка» – поняттями *нормативного матеріалу*, які одночасно є поняттями і психологічними, і юридичними, нормативно значущими. Саме такого роду поняття повинні бути предметом спеціального дослідження щодо висвітлення особливостей змісту суб'єктивної сторони правомірної поведінки особистості. У зв'язку з чим, як основна мета даної статті постає репрезентація зазначених понять саме як понять, котрі власне і складають зміст суб'єктивної сторони складу правомірної поведінки особистості.

Психологи-науковці зазвичай визначають *мотив* як те, «заради чого ставляться й досягаються дані цілі» [4, с. 204], мотив – це «спонукання до діяльності (...) усвідомлювана причина, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості» [5, с. 219]. Але «мотив» є категорією не тільки суто психологічною. У низці випадків, які безпосередньо пов'язані із вирішенням питання про правомірність певних дій, «мотив» є легальним терміном (поняттям), оскільки є елементом тексту і змісту відповідного *нормативного правового припису*. Внаслідок цього мотив має юридичне прикладне значення. Мотив треба враховувати як один із критеріїв юридичної оцінки, від якісної визначеності його змісту залежить якісна визначеність цієї оцінки. Так, наприклад, у ст. 40 Закону України «Про господарські товариства» вказується: «У повідомленні про наступне скликання загальних зборів для вирішення питання про зміни статутного (складеного) капіталу акціонерного товариства повинні міститися: а) мотиви...». Мотив може фігурувати і в так званих *умовних правочинах* [6, с. 150] (якщо «мотив» включено у зміст такого правочину, він стає обов'язковим для його сторін).

Поняття «мета» у межах правової матерії, як окрема значеннєва одиниця, що несе юридично значущу для суб'єкта права інформацію, також належить до кола тих, які нерідко є лексично абсолютно явно вираженими в текстах нормативно-правових документів. Наприклад, Земельний Кодекс України 2001 року вказує (ст. 91), що «власники земельних ділянок зобов'язані: а) забезпечувати використання їх за цільовим призначенням». Важливим є значення категорії «мета» і для визнання, наприклад, правомірності правочинів. У відповідному контексті психологічна категорія «мета», котра являє собою «усвідомлений образ результату,

що передбачається, на досягнення якого спрямована дія людини» [5, с. 440] має легалізований характер: законодавець надав їй статус поняття, яке має прикладне юридичне значення (мета правочину – необхідний елемент її юридичного складу). Приміром, чинний Цивільний кодекс України передбачає (ст. 234-235), що правочини, вчинені «без наміру створення правових наслідків», тобто без мети створення таких наслідків, є недійсними (фіктивні правочини). Такими ж визнаються й правочини, вчинені «для приховання іншого правочину» (удавані правочини). «Удавані правочини вчиняються з метою приховання іншого правочину» [7, с. 156].

«Добровільність» є важливою аксіологічною ознакою правомірної поведінки, оскільки істина при її кваліфікації «буде не повною, адекватною, якщо вона не сприйме і внутрішню мотивацію» [8, с. 19] даної поведінки. Але добровільність являє собою цінність не тільки з позицій соціології, психології права. У низці випадків вона має також і те нормативне значення в силу якого відсутність ознаки добровільності в правомірній поведінці означає відсутність і самого акту правомірної поведінки. І - навпаки, саме добровільність нерідко може бути головним визначальним пунктом правомірності дій, які мали місце у реальному житті. Про що й говориться, зокрема, в Кримінальному кодексі України. Так, приміром, ст. 46 Кримінального кодексу України передбачає можливість «звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим». *Примирення* – «це угода зазначених осіб, участь у якій «потерпілого повинна бути добровільною» [9, с. 326], під примиренням «розуміється добровільна відмова потерпілого від поданої ним заяви...» [10, с. 135].

Поняття «добросовісність» можна зустріти у різних за змістом і юридичним значенням документах правового характеру не тільки вітчизняної, але й зарубіжних систем права. Як відомо, одним із основних імперативних принципів сучасного міжнародного права є «принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань» [11, с. 264]. Поняття «добросовісність» є поняттям багатьох *кодексів* України, приміром, у Господарському процесуальному кодексі України зазначено (ст. 22): «Сторони зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами». Цивільний кодекс України закріплює низку положень, пов'язаних з поняттям добросовісності. Наприклад, ст. 330 Цивільного кодексу України закріплює можливість «набуття добросовісним набувачем права власності на майно, відчужене особою, яка не

мала на це права». Добросовісним визнається такий набувач майна, який не знав і не повинен був знати про те, що особа, у якого це майно було придбано, не мала права його відчужувати.

Психологічний термін «внутрішнє переконання» («переконаність») використовується як правове поняття в різних джерелах права. Даний термін закріплює, приміром, ст. 212 Цивільного процесуального кодексу України: «Суд оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному, об'єктивному та безпосередньому дослідженні наявних у справі доказів» (аналогічні за змістом статті містять усі процесуальні кодекси). У більшості країн сучасного світу закон про друковані засоби масової інформації, за загальним правилом, передбачає пункт про те, що журналіст вправі відмовитися від створення матеріалу за своїм підписом, що суперечить його переконанням. Приміром, ст. 26 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» передбачає право журналіста редакції «відмовлятися від публікації матеріалу за власним підписом, якщо його зміст після редакційної правки суперечить особистим переконанням автора».

Поняття «законний інтерес» є похідним від поняття «інтерес». Як відомо, усе, що люди роблять так чи інакше має зв'язок з їхніми інтересами. Говорити про «інтерес», думати про нього як про «узагальнену детермінанту людської активності» [12, с. 13] є характерною рисою юридичної науки. Юристів-практиків «інтерес» як такий насамперед цікавить тим, що законодавець іноді прямо вказує на *можливість* певної поведінки, котра є реалізацією притаманного людині того чи іншого *інтересу*, проте не будь-якого інтересу, а виключно – «законного інтересу» («інтерес» може бути, приміром, і незаконним). Термін «законний інтерес» (або – «охоронюваний законом інтерес») достатньо часто зустрічається в текстах нормативно-правових актів, але законодавець не роз'яснює його зміст. У зв'язку із чим існує, приміром, доктринальне («наукове») *тлумачення* категорії «законний інтерес». Наприклад, в коментарі до ст. 15 Цивільного кодексу України, яка передбачає «право на захист цивільних прав та інтересів», йдеться, зокрема, що «інтерес – це (...) прагнення особи, котрі не визначені законом або угодою сторін як цивільні права, але є предметом цивільних відносин» [7, с. 20].

В юридичній науці терміни законодавства «законний інтерес» і «охоронюваний законом інтерес» розглядаються як синоніми (домінуюча точка зору). Зазвичай (традиційно) в літературі пишуть про «законний інтерес»

(іноді – «юридичний інтерес»), під яким розуміється передбачений об'єктивним правом (його нормами, принципами) і певною мірою гарантований державою *юридичний дозвіл*, що виражається в *прагненнях* суб'єкта користуватися певним соціальним благом [13, с. 8]. Інакше кажучи, законний інтерес припускає особливого роду *юридично можливу поведінку, спричинену інтересом* відповідного суб'єкта права щодо *користування певним благом*. Конституційний Суд України як суб'єкт *офіційного* тлумачення терміна «охоронюваний законом інтерес» у своєму Рішенні від 01 грудня 2004 року Конституційний Суд України, зокрема, прямо вказав (п. 1), що розуміння даної категорії припускає констатацію наявності у терміна «інтерес» *значення* як «психологічного» (інтерес – це ставлення особи до чогось як до цінного для неї, бажаного), так і – «юридичного» (припускає врахування усіх можливих значень).

Категорія «законний інтерес» використовується в різних галузях права. Наприклад, сімейне право передбачає законний інтерес особи щодо надання їй права на шлюб, хоча вона ще не досягла шлюбного віку, але вже досягла 14-ти років: ст. 23 Сімейного кодексу України вказує, що за заявою відповідної особи, «за рішенням суду їй може бути надане право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам»). Як відомо, у *цивільному процесі* захист законних інтересів передбачає *окреме провадження* як вид неперозовного цивільного судочинства (ст. 234 Цивільного процесуального кодексу України). Законним інтересом є, приміром, інтерес «кредиторів фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, у збереженні її майна для подальшого задоволення боргових вимог» (відповідний інтерес «захищається шляхом призначення опікуна» над цим майном) [7, с. 20].

З огляду на юридичне значення категорії «думка» як елемента суб'єктивної сторони правомірної поведінки особистості, доцільно пригадати, що думка – це «продукт мислення», і, що насамперед цікавить нас у даному контексті, – це «відображення об'єктивної дійсності в поняттях, судженнях, висновках» [14, с. 251]. Думка – це «судження, що виражає оцінку чого-небудь, ставлення до чого-кого-небудь, погляд на що-небудь» [15, с. 314]. Судження – це «*форма мислення*», у якій підтверджується або заперечується зв'язок між предметом і його ознакою або відношення між предметами і яка має властивість виражати або істину, або неправду» [16, с. 58]. «Мовною формою вираження суджень є речення» [16, с. 58], тобто – *слово*. Конституційно

передбачені «свобода слова», «свобода висловлення думок» має безпосереднє відношення до відповідної можливої і належної так званої *вербальної поведінки* особистості.

Юридичне значення для констатації правомірної або протиправної вербальної поведінки особистості має як *зміст* думки, так і її *форма*. Зміст думки може скласти *критику*, право на яку в історії, приміром, радянського законодавства уперше було закріплено на конституційному рівні в ст. 49 Конституції СРСР 1977 року (ст. 34 Конституції України закріплює положення, відповідно до якого «кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань»). *Зміст думки* (суджень) не повинен бути *наклепом*. На відміну від критики при наклепі ганебні факти, що викладаються, не відповідають об'єктивному положенню речей, є завідомо неправдивими внаслідок наявності на те прямого умислу винного. *Форма вираження думки* не повинна становити *образу* – «основна відмінність критики від образи полягає у формі вираження: критика завжди повинна бути виражена в пристойній формі» [17, с.17]. Зміст думки (зовнішньо вираженої) має відношення і до цивільно-правового інституту захисту честі, гідності, ділової репутації громадян (відповідно до ст. 270, ст. 297, ст. 299 Цивільного кодексу України, мають право звернутися до суду з позовом про захист гідності, честі, ділової репутації). Думка може не бути наклепом (немає умислу), проте одночасно своїм фактичним змістом (приміром, помилковим) вона може ганьбити, принижувати честь, гідність, ділову репутацію певної особи.

Підсумовуючи зазначене, як основний висновок необхідно сказати, що серед понять нормативного матеріалу є поняття, котрі одночасно є поняттями і «психологічними», і «юридичними», нормативно значущими. До кола таких понять, як змісту суб'єктивної сторони складу правомірної поведінки особистості відносяться поняття «мотив», «мета», «добровільність», «добросовісність»,

«внутрішнє переконання», «законний інтерес», «думка».

ЛІТЕРАТУРА:

1. Теория государства и права [Текст] / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1985. – 480 с.
2. Капітанська С. А. Правомірна бездіяльність як форма правової поведінки [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук. (12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень) // Капітанська С.А. Київ – 2005. – 183 с.
3. Оборотов Ю.М. Традиції та новації у правовому розвитку: Монографія. [Текст] / Ю.М. Оборотов. – Одеса: Юридична література, 2001. – 160 с.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность [Текст] / А.Н. Леонтьев. – 2-е изд. М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
5. Психология. Словарь [Текст] / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
6. Харитонов Е.О. Гражданское право [Текст]: Учеб. пособ. / Харитонов Е.О., Саниахметова Н.А. – К.: А.С.К., 2001. – 832 с.
7. Цивільний кодекс України [Текст]: Коментар. – Х.: ТОВ «Одісей», 2004. – 856 с.
8. Оксамытный В.В. Правомерное поведение личности (теоретические и методологические проблемы) [Текст]: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – К., 1990. – 40 с.
9. Кримінальне право України: Загальна частина [Текст]: підруч. / за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 480 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05 квітня 2001 року [Текст]. – К.: Канон, А.С.К., 2002. – 1104 с.
11. Додонов В.Н., Панов В.П., Румянцев О.Г. Международное право. Словарь-справочник [Текст] / Под общей ред. акад. МАИ, д.ю.н. В.Н. Трофимова. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 368 с.
12. Петров С.М. Категория интереса в теории советского государственного управления [Текст] / С.М. Петров, Г.А. Туманов // Советское государство и право. – 1990. – № 8.
13. Малько А.В. Законные интересы советских граждан [Текст] : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / А.В. Малько. Саратов., 1985. – 20 с.
14. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Текст]. – К., 2001. – 1440 с.
15. Ожегов С.И. Словарь русского языка [Текст]: Ок. 57000 слов. / С.И. Ожегов. – М.: Рус. яз., 1984. – 816 с.
16. Кириллов В.И. Логика. [Текст] / В.И. Кириллов, А.А. Старченко. – М., 1987. – 271 с.
17. Воротников А.А. Право на критику как элемент правового статуса и правового положения личности [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. / А.А. Воротников. – Саратов, 1991. – 20 с.